

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ (ОСОБИСТІСНИХ) ЯКОСТЕЙ СЕРЖАНТСЬКОГО СКЛАДУ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Стаття розглядає проблему цілеспрямованого розвитку професійно-важливих якостей сучасного військовослужбовця в умовах переходу до контрактної форми комплектування Збройних Сил України. Висвітлено психологічний зміст таких ключових особистісних характеристик сержантського складу, як відповідальність, внутрішня свобода, особистісна та професійна самосвідомість; показано взаємозв'язок цих ґрунтовних аспектів особистості. Запропоновано шляхи цілеспрямованого розвитку, перш за все професійної відповідальності фахівців військової справи.

В статье рассматриваются проблема целенаправленного развития профессионально-важных качеств современного военнослужащего в условиях перехода к контрактной форме комплектования Вооружённых Сил Украины. Отображён психологический смысл таких ключевых личностных характеристик сержантского состава, как ответственность, внутренняя свобода, личностное и профессиональное самосознание; показана взаимосвязь этих фундаментальных аспектов личности. Предложено пути целеустремлённого развития, прежде всего профессиональной ответственности специалистов военного дела.

This article considers the issue of purposeful development of professionally important qualities of modern military personnel during transition to contract service in the Armed Forces of Ukraine. It deals with psychological sense of such NCO personal key-features as responsibility, inner freedom, personal and professional consciousness. Also it shows the interconnection of these fundamental aspects of personality. Article suggests the ways of purposeful development of professional responsibility of military affairs specialists.

Розвиток Сухопутних військ Збройних Сил України визначається процесом реформування, приведення чисельності, організаційної структури, системи управління, технічного оснащення, бойової та мобілізаційної готовності у відповідність до вимог сучасної війни, пошуком нових форм комплектування та оптимізації підготовки командних кадрів всіх рівнів.

Особливо ці процеси позначилися на підвищенні значення та, в деяких аспектах, спробах переосмислення ролі та впливу сержантського складу, як ланки, що зв'язує офіцерів та рядовий особовий склад. Було визнано, що багато в чому саме від роботи сержанта залежить стан правопорядку, рівень військової дисципліни і бойової підготовки в підрозділах. Процес переходу на контрактну форму комплектування Збройних Сил України тільки загострив необхідність пошуку нових підходів до усвідомлення необхідних професійних якостей ланки молодших командирів та визначив актуальність даної теми.

Метою статті є розгляд необхідних особистісних якостей сержантів та створення умов їх професійного зростання при переході до контрактної форми комплектування особового складу Збройних Сил України.

Під професійними якостями військовослужбовця ми розуміємо сукупність бойових, морально-психологічних, духовно-культурних, фізичних, технічних здібностей, знань, навичок та вмінь, дії яких застосовуються

військовослужбовцям для реалізації обов'язків і функцій у процесі військової служби [1]. Формування професійних якостей у військовослужбовців полягає у навчанні, вихованні військовослужбовців, а також у здійсненні великої роботи у різних сферах діяльності військової служби. Умовно їх можна розглядати за наступними основними критеріями:

1. за специфікою діяльності військовослужбовця;
2. за статусним положенням;
3. за приналежністю до збройних сил;
4. за тривалістю служби та ін.

Кожна група професійних якостей військовослужбовців має на увазі окрему систему її формування і містить в собі певну періодичність послідовних заходів для створення кожної якості окремо.

Наприклад, щоб створити хоча б одну групу професійних якостей військовослужбовця, необхідно додатково вивчити, яких якостей він потребує в конкретній військової діяльності при виконанні своїх службових обов'язків, провести програму психологічних, педагогічних заходів виявлення у нього здібностей до тих чи інших дій. Вибудовується ціла система формування професійних якостей у військовослужбовців різних категорій за наступними етапами:

1. виявлення у військовослужбовця схильностей до професійної діяльності та придатності до військової служби (фізичні, логічні та ін.);

2. побудова системи розподілу військовослужбовців за різними напрямками військової діяльності;

3. пошук системи виховання професійних якостей у військовослужбовців за різними категоріями;

4. введення первинних методів і способів формування, а також контроль за придбанням військовослужбовцями знань, необхідних для свідомого виконання своїх обов'язків;

5. коригування та подальше впровадження програми формування професійних якостей;

6. аналіз отриманих результатів (у разі негативних результатів – пошук способів їх усунення);

7. подальше формування професійних якостей та їх вдосконалення.

Таким чином, система формування професійних якостей у військовослужбовців є складним процесом на який необхідно звертати пильну увагу, тому що він має на увазі роботу з особовим складом різних категорій і на різних стадіях служби військовослужбовців.

Крім цих загальних характеристик, можна з впевненістю сказати, що професія сержанта, як молодшого командира, має ряд істотних особливостей. Його професійне поле діяльності полягає у проведенні навчання, виховання, контролю за військовою дисципліною і морально-психологічним станом особового складу. Молодший командир виступає в єдиній особі як командир – вихователь – психолог. Тому до сержанта пред'являються дуже високі вимоги за рівнем освіти, за фізичними та професійними показниками, здатності керувати людьми, тощо. Але найбільш нас цікавлять його морально-психологічні, особистісні риси, які стануть запорукою подальшого професійного розвитку.

Розглядаючи професійний розвиток як безперервний процес самопроекування особистості, ми виділяємо в ньому три основні стадії психологічної перебудови особистості: самовизначення, самовираження і самореалізацію.

Найкращі можливості для розуміння внутрішніх чинників і джерел розвитку і становлення особистості військовослужбовця, на нашу думку, відкривають психологічні теорії феноменологічної і гуманістичної орієнтації. Так, Е.Фромм стверджує, що метою людського життя є розгортання сил людини з законом її природи. Згідно з А. Маслоу, людині, що самоактуалізується, притаманні любов до своєї справи, захопленість своєю

професійною діяльністю, в якій вона здійснює пошуки “Буттєвих цінностей”, намагається стати самою собою. К. Роджерс формулює концепцію “повністю функціонуючої людини”, життя якої є безперервний процес становлення, збільшення відкритості і інтегрованого досвіду, підвищення рівня диференційності у сприйманні, розвиток творчих здібностей.

Професійна діяльність може стати однією із сфер, або навіть головною сферою реалізації особистістю своєї індивідуально-ціннісної спрямованості і творчих потенціалів і таким чином, становить основу для її особистісної індивідуальної самореалізації.

Самореалізація особистості є утвердження нею себе, як неповторної індивідуальності, як втілення нею в життя індивідуальних цінностей, досягнення свідомих цілей, реалізація і розвиток своїх здібностей, що відбувається в процесі взаємодії особистості зі світом. Це процес розкриття внутрішнього у зовнішньому, потенційного – в актуальному [2].

З іншого боку, професійна діяльність посідає певне, нерідко визначне місце в житті особистості, органічно включена в нього, і тому, має певний вплив на її подальший розвиток, формування її інтересів, світогляду, характеру. Усвідомлена потреба в самореалізації, як свідчить практичний досвід, з'являється лише на певному рівні загального розвитку індивідуальності і пов'язана з досить високим рівнем її саморозуміння. Але незалежно від міри усвідомлення своїх цінностей, кожна людина у своїх вчинках і поведінці виходить саме з них, втілюючи у кожному своєму прояві частку себе.

На стадії самореалізації співвіднесення знань про себе відбувається в рамках “Я і вище (творче) Я”. На цій стадії формується життєва філософія людини в цілому, усвідомлюється сенс життя, своя суспільна цінність, тим самим суб'єкт не тільки досягає професійної майстерності, а й гармонійно розвиває свою особистість, творчо самореалізуєчись [3].

Одна з головних цілей побудови системи навчання та підготовки молодших командирів полягає у розвитку зацікавленості у своїй справі та потреби в самозміні. Перетворення військовослужбовця в суб'єкта, зацікавленого в самозміні, обумовлює надалі становлення його як професіонала, здатного до побудови своєї діяльності, її змін і розвитку.

Психологічною основою освітніх проектів і програм професійного розвитку молодших командирів є принцип саморозвитку, що інтегрує систему фундаментальних принципів розвитку особистості, сформульованих у культурно-історичній теорії походження й формування психіки і свідомості Л.С.Виготського, психологічної теорії особистості і діяльності О.Н.Леонтьєва і С.Л.Рубінштейна, теорії розвитку особистості Л.І.Божович, В.В.Давидова, Д.Б.Ельконіна та інших.

Сучасна соціокультурна ситуація вимагає від професіонала великих резервів самовладання і саморегуляції. І зокрема, мова в даному випадку може йти про центральний механізм саморегуляції – феномен самоефективності як важливий фактор професійного розвитку [4].

“Самоефективність — це сприйняття людиною здатності мобілізувати власні мотивацію, когнітивні ресурси, поведінкову активність, необхідні для здійснення контролю над ситуацією (подією) з метою досягнення поставленої мети” [5, 95]. Як показують дослідження, недостатньо мати певні риси характеру, що обумовлюють успішність виконання тієї чи тієї діяльності, потрібна ще й тверда впевненість людини в здатності реалізувати їх у відповідній ситуації [4].

До речі, є цілком однозначні дані, що стосуються впливу самоефективності на вибір кар'єри і її подальший розвиток. Виявлено, що чим сильніша впевненість людей у своїх можливостях, тим більше варіантів кар'єри вони розглядають як можливі, тим краще вони готують себе для виконання різних професійних справ і тим успішніші вони в них [7].

Враховуючи, що більшість з сержантського складу ЗС України – це молоді люди, треба, найперше, допомогти їм повірити у свої сили, створити позитивну мотивацію на самореалізацію, насамперед, через професійну діяльність. По-друге, вважаємо за доцільне проведення спеціальних навчально-корегуючих психологічних заходів (психологічних спецкурсів, тренінгів психологічного розвитку, тощо), які б сприяли розвитку особистості військовослужбовця, і, перш за все, розвитку активності, ініціативності, відповідальності.

Як зазначає М. Савчин, “відповідальність – одна з найбільш загальних властивостей особистості, яка поєднує в собі компоненти афективно-мотиваційної, інтелектуальної та діяльно-

поведінкової сфер людини як тілесно-душевно-духовної цілісності” [6, 6]. На думку К. Муздибаєва, відповідальність — це “результат інтеграції всіх психічних функцій особистості: суб'єктивного сприймання навколишнього світу, оцінки власних чуттєвих ресурсів, емоційного ставлення до обов'язку, волі” [7, 19].

Дослідники виділяють три компоненти відповідальності: когнітивний, афективно-мотиваційний і поведінковий (конативний). Однак специфіка відповідальності насамперед виявляється саме в особливостях емоційно-мотиваційного компонента як внутрішньої детермінанти поведінки особистості. Ця інтегральна якість визначає поведінку й діяльність людини, передусім на основі усвідомленості, прийняття нею об'єктивного факту залежності життєдіяльності індивіда від суспільних цілей та цінностей. У ній головним є ставлення суб'єкта до обов'язку і наслідків своєї поведінки. Психологи обґрунтовують такі показники відповідальності, як: 1) розуміння й усвідомлення важливості дотримання і виконання обов'язків інших людей і своїх особистих; 2) передбачення можливих труднощів у виконанні доручень; 3) планування способів подолання цих труднощів; 4) позитивне переживання завдання і очікування радості від виконання обов'язків; 5) сприйняття необхідності відповідати за виконання завдання, доручення, зобов'язання; 6) самоорганізація діяльності і поведінки, спрямованих на виконання зобов'язань; 7) постійність прояву такого типу поведінки.

Деякі дослідники [8] виділяють два основні критерії прийняття відповідальності. По-перше, це погодженість необхідності з бажаннями та потребами особистості, тобто виникнення ініціативи як вихід за межі необхідного. По-друге, це здійснення необхідності своїми силами, самостійно і згідно з вимогами, пред'явленими до себе.

Показником гармонії між необхідністю та потребами особистості є задоволеність, пов'язана, насамперед, з одержанням результату. Таке буває, коли результат досягається своїми силами шляхом подолання труднощів. Ця задоволеність зумовлена також співвідношенням між потребами і домаганнями особистості на успіх, з уявленнями про свої можливості щодо одержання позитивного результату, а також з вимогами до власної діяльності за критеріями відповідності-невідповідності зусиль до одержаного результату, його цінності та рівня труднощі.

Розвиток відповідальності відбувається у напрямку гармонізації раціонального, емоційно-мотиваційного і поведінкового її компонентів. Як вказують автори [9; 10], розвиток різних сторін якості відбувається гетерохронно. Це, зокрема, проявляється в тому, що раціональний компонент випереджає розвиток емоційно-мотиваційного та поведінкового компонентів.

Крім того, дослідниками обґрунтовано твердження, що відповідальність особистості нерозривно пов'язана з її самосвідомістю. "Розвиток свідомості й самосвідомості, — пише Г.С. Костюк, — є неминучою умовою становлення людини як соціальної істоти..." [12, 142]. С.Л. Рубінштейн відзначає, що завершальним питанням, яке "стоїть перед нами в плані психологічного вивчення особистості, є питання про її самосвідомість, про особистість як "Я", яке, будучи суб'єктом, свідомо привласнює все, що робить людина, відносить до себе всі вихідні (започатковані) від неї справи та вчинки і свідомо бере за них відповідальність як їх автор і творець" [12, 776-777].

Те, які цінності "привласнюються" свідомістю індивіда, значною мірою детермінується тим, яким чином останній сприймає себе, як співвідносить себе з іншими людьми, з навколишнім світом у цілому. Моральне самоусвідомлення, одним із виражень якого виступає моральна самооцінка, є одним з психологічних процесів, який опосередковує і регулює дотримання норм моралі. Як свідчать наукові джерела [7], відповідальність тісно пов'язана з такою психологічною характеристикою особистості, як локус контролю. Якщо людина більшою мірою бере відповідальність за події, що відбуваються в її житті, на себе, то це є показником внутрішнього (інтернального) контролю. І навпаки, якщо вона має схильність приписувати відповідальність за все зовнішнім факторам, знаходячи причину в інших людях, у своєму оточенні, в долі або у випадкові, то це свідчить про властивий їй зовнішній (екстернальний) контроль. Інтернальність-екстернальність є двома типами локалізації контролю над значущими для особистості подіями, які відбуваються в житті та діяльності. Локус контролю як інтегральна риса індивіда пов'язує між собою почуття відповідальності, усвідомлення людиною сенсу її життя, готовність до активності, а також переживання, пов'язані з "Я — концепцією".

Загально визнано, що відповідальність тісно пов'язана зі свободою прийняття

рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів її досягнення.

Для військової діяльності дуже важливим є те, що співвідношення свободи й необхідності є вихідним пунктом визначення обсягу відповідальності.

Отже, свобода і відповідальність фактично передбачають одна одну не тому, що вони взаємопов'язані, а тому, що свобода може реалізуватися лише через відповідальність, а остання — через свободу.

У плані цілісного аналізу проблеми виділяється ще один її аспект — співвідношення відповідальності та ініціативи. Як пише К.О. Абульханова-Славська, "ініціатива — це випереджаюча зовнішні умови або зустрічна щодо них вільна активність суб'єкта. Вона проявляється в певних починаннях, пропозиціях, з якими виступає людина. Ініціатива є вираженням спонукань і бажань, мотивів суб'єкта" [13, 109]. Відповідальність розглядається "як самостійне, добровільне здійснення необхідності в межах і формах, визначених самим суб'єктом. Вона виступає як ідеальне мислене моделювання суб'єктом відповідальної ситуації, її меж та рівня складності; а потім — практичне здійснення". Суб'єкт відповідальності сам вводить критерії, за якими обмежує поле своєї активності, сам веде контроль. Він виявляє готовність до самостійного досягнення результату своїми силами за встановленим ним рівнем складності діяльності і часу за будь-яких умов, несподіванок і труднощів тощо. Одним з критеріїв повноти прийняття особистістю відповідальності, як зазначалося, може слугувати погодження необхідного з її бажаннями й потребами, а тому й з ініціативою у здійсненні справи.

Відповідальність та ініціатива пов'язані тоді, коли, проявляючи ініціативу, людина уявляє себе суб'єктом відповідальності. Тоді вона може протиставити власну впевненість схваленню чи несхваленню оточуючих. Однак між ініціативою та відповідальністю часом виникає суперечність. Це відбувається за умов спрощення особистістю задуму на стадії його реалізації. Відповідальність та ініціатива можуть бути і не пов'язаними, коли людина зорієнтована на публічне схвалення, успіх, оригінальність.

Висунення ініціативи може виступати як спосіб уникнення відповідальності, втеча у сферу свободи, фантазій, необов'язкового. Задоволеність, як показник гармонії відношення між необхідністю і потребами особистості, неодмінно пов'язана з отриманням результату, який досягається власними силами, шляхом долання труднощів. Поєднані між собою ініціатива та

відповідальність співвідносяться з домаганнями особистості на успіх, з певними вимогами до власної діяльності і поведінки, з прогнозуванням їх результатів та наслідків.

Індивід з розвинутою ініціативою знаходиться в стані постійного пошуку, прагне до нового, а не задовольняється наявним, готовим, заданим.

Отже, якщо в структурі активності переважає відповідальність, то такий тип особистості сам намагається створювати собі необхідні умови, передбачити, що треба для досягнення мети, підготуватися до подолання труднощів чи можливих невдач.

Сучасна соціокультурна ситуація вимагає від людини бути суб'єктом власної життєдіяльності, особливим "центром" поєднання та узгодження різноманітних обставин життя у певний для неї спосіб. Життя наповнене протиріччями та проблемами, які постійно доводиться вирішувати особистості. У людини завжди має бути можливість усвідомлювати свою особистість, перспектива стати кращою, розв'язати власні протиріччя, відшукати в себе сили, щоб змінити своє життя, зробити його іншим. Це стає можливим за умови, що особистість відкриває для себе протиріччя внутрішнього та зовнішнього світів, необхідність активно будувати свою життєву ситуацію, свідомо обере власний стиль життя [14].

Зрозуміло, що повністю й адекватно організувати силами існуючої системи військової освіти та підготовки надзвичайно складний процес особистісного і професійного зростання військовослужбовця

навіть чи можливо. Але сучасна практична психологія має напрацьовані методики і технології досягнення особистісного успіху, який стане основою для подальшого професійного зростання. Більшість цих розробок зроблено в західних країнах, враховує ментальність західної людини і західний спосіб життя. Вітчизняна ментальність і вітчизняний спосіб життя істотно відрізняється від західних зразків. Тому сліпе перенесення розроблених технологій в умови нашого соціуму далеко не завжди дають бажаний результат, але спонукають до розробки власних розвивальних програм.

Вважаємо за доцільне введення в систему військової підготовки програм, які спрямовані на розвиток особистісних психологічних якостей військовослужбовця, можуть допомогти йому бути більш відповідальним, впевненим в своїх силах, гнучкіше реагувати на зміни в навколишньому світі. Такі програми стануть запорукою цілеспрямованого формування успішного молодшого командира.

Таким чином, налагоджена система психологічних тренінгів особистісного розвитку в системі військової підготовки надасть можливість майбутньому професіоналу оволодіти інструментом індивідуальної успішності. Тобто досягнення життєвого та професійного успіху стає не стільки наслідком сприятливого зовнішнього соціально-економічного середовища, скільки справою життєтворчості самої людини.

Література

1. Пронин С. Профессиональные качества – основа победоносности войск. Ориентир. № 9, 2001. с. 32.
2. Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: Науково-методичний посібник. / За ред В.В.Рибалки; кол. авторів: Г.О. Балл, М.В. Бастун, ін. – Київ, Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 388 с.
3. Ничкало П.Г. Теоретико-методологічні проблеми і перспективи розвитку досліджень з неперервної професійної освіти / Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Збірник наукових праць / За ред. І.А.Зязюна та Н.Г.Ничкало. – У двох частинах. – Ч. 1. – К.: 2001. – 392 с.
4. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях // Вопросы психологии. – 1997. – №4.
5. Професійна діагностика / Упорядник Т. Гончаренко. – К.: Ред. Загальнопед. газ., 2004. – 120 с.
6. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки – К.: Україна-Віта, 1996. – 130с.
7. Муздыбаев К. Психология ответственности. – Л.: Наука, 1983. – 240 с.
8. Абульханова-Славская К.А. Типология активности личности // Психол. журнал. – 1985. – Т. 6. – № 5. – С. 3-18.
9. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности. – Свердловск, 1986. – 143 с.
10. Сидорова Т.М. Особенности социальной ответственности у старшеклассников // Вопр. психол. – 1987 – № 5. – С. 56-62.
11. Костюк Г.С. Развитие і виховання // Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М. Проколієнко. – К.: Рад. шк., 1989. – С. 79-98.
12. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1946. – 704 с.
13. Абульханова-Славская К.А. Стратегии жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
14. Петухов В.Е. Рефлексія в діяльності військового психолога. – К.: КВГІ, 1999.